

Keresztury Dezső és Zalaegerszeg

Fölszáll s ormos egekbe keringve lehullik a pára;
mélyre ivódik a földbe, ahonnét jött; gyökerekben
lesz később tápláló nedv, szín, illat, esetleg
édes szőlő s bor... Így tér meg az otthoni tájra
újra meg újra a messzire ment fiú. – Hátha eső lesz
jó szava s példák tettei? – Zárjátok szívetekbe!

Negyedszázada, 1969 tavaszán írta e sorokat Fülöp István emlékkönyvébe Keresztury Dezső, miután 65. esztendejéhez közeledve, először utazott Zalaegerszegre meghívottként, mint a város neves szülötte. Az első, akkor még zártkörű és elfogódott hangú találkozást azóta számtalan követte, két évtizede már nem egyszerűen Zalaegerszegre utazik, hanem hazajön. Jó szava esővé vált, példái tettekké erősödtek. Szülővárosa rég a szívébe zárta, s talán már ő is nemcsak testi, hanem lelki otthonának is érzi bölcsőhelyét.

I.

A Keresztury család egy évszázada még jövevénynek számított Zalaegerszegen. A nagypapa a Vas megyei Vasallán született, latin nyelvű keresztlevéle szerint agricola, földművelő családban. A kiegyezés évtizedében érkezett Göcsej északi peremére, az Egerszeg-közeli kis Ebergénybe. Költözése egybeesett azzal a nagy kirajzással, amely főleg Vas megyéből kiindulva a megritkult népességű Zalába irányult, s némely község lélekszámát negyedével, harmadával is megnövelte.

Az apa is itt, az azóta Zalaegerszeghez csatolt dombteteji Ebergényben született, de ifjúsága már az 1885-ben a megyeszékhellyel egyesített Olában telt, ahova idősebb Keresztury József átköltözött. A lakhelyváltást családi okok, öröklés is befolyásolhatta, talán az is, hogy a kemény, erős egyéniségű, kereskedéssel is foglalkozó, polgárosuló gazdaember számára a mégoly kicsi székváros is több lehetőséget kínált.

Fiúgyermekait taníttatta, az idősebbiket Szombathelyen íratta gimnáziumba, a kisebbiket Egerszegen polgáriba. Az író édesapja tanulmányait befe-

jezve 1895-ben tűnt fel újra a mezővárosban. Még nem írhatja neve elé a jogi végzettséget igazoló doktori címet, még nem folytathat önálló ügyvédi gyakorlatot, de meglepően hamar bekapcsolódik a kisváros társadalmi életébe. Noha hazajött, a kor szokásainak megfelelően kevés reménye van arra, hogy a város vezető rétegéhez, netán a jobbára nemesi eredetű, vidéki birtokkal is rendelkező megyei tisztviselők nagyobb rangú kis csoportjához tartozék. Így a Szigethyek, Udvardyak helyett az akkortájt szervezett gimnázium más vidékről érkezett, liberálisabb, a családi hagyományokra kevésbé hivatkozó tanáraiból, a gyorsan asszimilálódó, zsidó ügyvédekből, orvosokból, nevüket magyarosító német, horvát, olasz hagyományú familiák tagjaiból alakuló kör tagja lett. Jó barátságot ápolt az Erdélyből 1896-ban ide helyezett unitárius Borbély György tanár úrral, a még Kaufmannként megismert, később Czobor Mátyásként nagy érdemeket szerzett, almanachot is szerkesztő vármegyei aljegyzővel, aki 1918-ban a polgármesteri székben is követte őt. Nem akarnak beletörődni a kisvárosi unalomba, a társasági élet konvencióiba, hanem újságot alapítanak, múzeumról álmodnak, sportegyesületet, kerékpárversenyeket szerveznek, korcsolyapályára gyűjtenek, színjátszó együttesben szerepelnek; ha kell, zenekarban muzsikálnak. Módjával politizálnak is: szobrot állítanak Csány Lászlónak, a szabadságharc zalai vértanújának.

1895 nyarán a fiatal ügyvédbojtárt a kerékpáros egyesület titkárává választották, három év múlva a Társaskör választmányi tagja, a Karácsonyfa-egyesület jegyzője, 1901-től a Borbély György által megindított, több mint másfél évtizedig színvonalasan talpon maradó hetilap, a Magyar Pajzs munkatársa. Vegyes témájú tárcákkal már 1897-ben, a Zalamegye hasábjain is jelentkezett, a századforduló után azonban szinte kizárólag gazdasági, főként kertészeti-szőlészeti cikkeket írt. Az újsághoz fűződő kapcsolatát névjegyén is szerepeltette.

Később a Korcsolyázó Egyesület elnöki gondjait vállalja, 1914-ben nemcsak szervezi a város első, ma is meglévő sportpályájának létesítését, hanem ő is méri, jelöli ki annak területét. Ehhez a szalagot a 10 éves Dezsőke feszíti – alighanem ő az utolsó élő építője a ZTE pálya elődjének. 1904-ben a telefon, majd a villany bevezetését szorgalmazza (s jórészt még háttérben maradván), szervezi is. 1911-ben társaival vasút-fejlesztési terveket fontolgat, a következő évben huszadmagával Polgári Takarékpénztárat alapít, ennek ügyészi teendőit vállalva fel.

Időközben a társadalmi ranglétrán is emelkedett. 1898 végén letette az ügyvédi vizsgát, újkor megnyitotta saját ügyvédi irodáját a Várkör 8. számú, ahogy akkor mondták, az Isoó Alajos-féle házban. (Az épületet két

évtizede lebontották, helyén áll az ügyvédi munkaközösség és kamara irodaháza.) Még ez évben eljegyzi a nemesgulácsi, nem nagy vagyonú, de igen tekintélyes, kiterjedt értelmiségi rokonsággal szoros kapcsolatot tartó Eöry család Zalaszentgróton megismert lányát, Etelkát. A házassággal nemcsak nagyobb társadalmi státusz, hanem tisztos hozomány is járt. A kor gondolkodásának némi ismeretében nem meglepő, hogy csendes törekvéssel szellemi őst is keres magának, inkább csak legendaként emlegetve egy XVIII. századi Keresztury Józsefet, aki Varasdon született, szintén ügyvéd lett, majd udvari ágens, több latin mű szerzője s ugyancsak latin nyelvű újság alapítója is. II. József emelte nemesi rangra, a Szinerszeghy előnévvel dekorálván őt. Nagy Ivánnak a magyar nemesi családok adatait összefoglaló, sokat forgatott munkájában is szerepel, s épp 1899-ben jelent meg Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című nagy adattárának VI. kötete, benne e régi Keresztury életének összefoglalása, előnévének említése is. Épp jókor, hiszen az unoka is úgy tudja: „A legenda szerint Eöry Miklós, anyai nagyapám csak nemes emberhez akarta feleségül adni lányát, Etelkát.” A vő is, az unoka is alig-alig használta ezt a zengzetes előnevet, inkább csak szép jelképként értelmezhetjük: másfél századot átívelő szellemi kapocsként két tudós, sokoldalú író-szerkesztő között.

Szorosabb rokoni kapcsolatot inkább az Őryekkel tartottak. Erre vall az is, hogy a zalaegerszegi plébánián őrzött matrikulába a Keresztury Dezső, Gábor, Imre néven bejegyzett fiú mindegyik keresztszülője gulácsi kapcsolatú: Nagy Imre erdész és Nagy Margit Balatonedericsről, valamint dr. Ottava Ignác szemorvos és Fodor Jozefa. A keresztszülők felkérését sem elsősorban a társadalmi rang indokolta: Jozefa néni nem szokványos orvosfeleség, hanem „a legnemesebb fajtából való volt, több nyelven beszélt, beutazta az egész világot, szép könyvtára volt s olvasta is”. Bibliotékájának pár darabja később keresztfiához, onnét Zalaegerszegre, a Jánka-hegyi gyűjteménybe került. A fiatal ügyvéd – immáron a házassággal vagyonban és rangban is gyarapodva – tehetségével, szívós munkájával a kisváros tekintélyes férfiai közé küzdötte fel magát. Nagyobb szőlőbirtokot vásárolt, ezt kis mintagazdasággá formálta, rajta nemcsak a vincellérnek alkalmas lakást, hanem villának is beillő prészházat emelt. A főtér sarkán álló, hozományul kapott földszintes épületet lebontva emeletes lakóházat épített, földszintjén három kiadható üzlettel és lakással. Utóbbi ma is Egerszeg főterének egyik dísze. Nem szülőháza ugyan Keresztury Dezsőnek, mert évszázadot megért dajkájának emlékezte szerint ő még az itt állt földszintes otthonban született, aztán a család átmenetileg, míg az új ház felépült, kiköltözött a frissen vakolt Jánka-hegyi nyaralóba. Ha testének nem is, lelkének ez a szülőháza.



Eöry-nagypapa



Édesanyja, Eöry Etelka



Dadájával



Szüleivel és testvéreivel



Gyermekkor

(A Kazinczy tér és a Mártírok útja sarkán; földszintjén ma, az üzleteket összenyitva, fodrász-szalon működik.)

Az apa 1911-ben már a legtöbb adót fizető polgárok közt szerepel, 1912-ben tagja annak a városi küldöttségnek, amely Mikes János szombathelyi püspököt beiktatása alkalmával köszönti, ugyanez évben a Károlyi Mihály vezette Függetlenségi Párt zalaegerszegi kerületének elnöke. 1915-ben a hosszas viták, ma már alig áttekinthető vádak miatt lemondani kényszerült Korbai Károly utódként polgármesterré választják. A megbízatást nem a rang miatt vállalta, s mindvégig nehéz méltóságként viselte. A háborúnak immár második esztendejében, az adósságokkal terhelt, közellátási gondokkal küszködő, a hadifogolytábor építésével is nehezített sorsú város irányítására nem is akadt más vállalkozó. Rendkívül nehéz három esztendőt töltött el a város első embereként. Sokat dolgozó, lelkiismeretes, a döntések súlyát átérző, azok miatt felőrlődő tisztviselő volt. Noha hivatalos rangja mindvégig helyettes polgármester, egyedül övé a munka és a felelősség, nem állt fölötte senki. Amikor már nem bírta tovább, s idegei felmondták a szolgálatot, maga kérte felmentését. 1918. február 8-án a képviselőtestület köszönetet szavazva vette tudomásul a döntést. Az idegőrlő szolgálattól megszabadult ugyan, de nemcsak egészsége, hanem megrendült anyagi helyzete is nyomasztotta. Házát elvesztette, Gulácson találtak volna nyugalmat, amikor azonban késői, ötödik gyermeke nem rá hasonlított, családi élete is összeomlott, búcsúlevelet írt: „Nem bírom tovább kedveseim” – és a halálba menekült.

Érdekes, jelképes véletlen, hogy a félárván maradt fiú épp ötven esztendő múlva, 1968-ban írja *Emlékezés apámra* című megrendítő versét. Negyedszázaddal később tanulmányában Kovács Sándor Iván követi végig: hogyan alakítja Keresztury Zrínyi-drámáját, a *Nehéz méltóságot* a Gulácson eldőrdült pisztolylövés kitörölhetetlen emléke.

II.

A város, amely 14 esztendő koráig otthona és eszmélései színhelye volt Keresztury Dezsőnek, „nem tartozott a nevezetes kisvárosok közé; idegenek számára nem is volt különösebben vonzó. Megyeszékhely, de csak vicinális vasútja volt...” – s van ma is. Akkoriban tízezer, ma hatvanezernél több ember otthona. Lakói jobbára tisztviselők, 1-2 segéddel dolgozó iparosok, boltosok, sokan parasztok. A 1⁹-15 alkalmazottal termelő műhely már gyárnak számított, ebből azonban csak néhány akadt. Rangot, tekintélyt szinte kizárólag a megyei hivataloktól várhatott. Noha 1247-ben már oklevél em-

lítette, némi szerephez csak a 16. században jutott, amikor Kanizsa eleste után a török elleni védekezés dél-dunántúli központjává vált. 1725-től a vármegye székhelye, 1732-ben készült el a nemes arányú, szép megyeháza (ma: a Megyei Bíróságé), 30 évvel később nagyméretű, kissé puritán, két-tornyú temploma. A reformkorban viharos megyegyűlések színhelye, s az előtte kialakított téren, ahol a kisfiú társaival golyócskázott, 80–100 évvel azelőtt Festetics György, Kisfaludy Sándor, Pálóczi Horváth Ádám, a Göcsejt először leíró Plander Ferenc, Deák Ferenc sietett vitázni, voksolni. Nem csoda, hogy a tér, Deák szobra később nemcsak emlékeiben, hanem költészetében is vissza-visszatér. A tér, „ahol sötét lombú platánok alatt Deák Ferenc bronzszobra álldogált a velem együtt golyózó, fogócskázó gyerekek fölött. A múlt lehellete csapott meg itt néha bennünket...”

A gyermekkori emlék *A Józanság lángelméiben* poézissé nemesedik:

A Megyei Könyvtár

mellett áll az Ómegyeház, amelyben visszavetette követi megbízatását, mivel ólmosbottal, itallal szerezte meg azt neki pártja; előtte magaslik közhely-bölcs államférfiú-mozdulattal szobra, mely alatt platánok árnyékában ott golyóztunk, fogócskáztunk szilaj gyermekeként, s melyet – tisztelet érte a szülőföldnek! – le nem dönthettek a képrombolók. A hőskorban ide gyűltek egykor a kuruc vármegye kis-urai.

Városi rangot mégis csak 1885-ben tudott kivívni magának. Ezután gyorsabb fejlődésbe lendülhetett, s a századfordulót átölelő két évtizedben új elemi iskolája, polgárijja, gimnáziuma, szállodája, rangos takarékpénztára, bérháza, laktanyája, lovardája, városházája épült. A szellemi pezsdülés alig kapaszkodhatott régebbi gyökerekbe, s jobbára az 1896-ban indult gimnázium tanári kara erjesztette.

A lakosságot nem a vallás vagy az anyanyelv különbözősége osztotta meg. 98 százalékuk magyar szót hozott magával, mindössze másfél százalékuk vallotta magát német anyanyelvűnek, néhányan horvát, tót, olasz famíliából érkeztek. 83 százalékuk római katolikus volt, háromszázan evangélikusok, reformátusok; előbbieket 1907-ben a főutca végén emeltek templomot, melyet 1942-ig együtt használtak a kálvinistákkal. A városban 1300 zsidó élt (közel 14 százalék), vallásukat buzgón gyakorolták, s épp Dezső születése előtt egy hónappal avatták fel szép, nagyméretű, ma hang-

versenyteremmé alakított zsinagógájukat. Az épület a város dísze, elkészülte a más vallásúaknak is ünnepe. Átkeresztelkedett itt alig akadt, de nevük megváltoztatásával sokan tettek hitet magyarságuk mellett. Az 1914-ben indult I. gimnáziumi osztályból a Barta, Fenyvesi, Kende, Kosztolicz, Mike, Radó, Sándor stb. névre hallgatók a szombatot tartották ünnepnek. A sokszínűséget jelzi, hogy Marton tanár úr osztályából a katolikus templom hájójában vasárnaponként felsorakozó osztályban sem csak Apáthy, Keresztúry, Parraghy, hanem Augusztinovicz, Catomio, Lovonyák, Riedelmayer, Rosenkrancz, Sanits, Zechmeister nevű is előfordult. Egy sorral mögöttük imádkozott a kerkaújfalusi molnár kitűnő rendű fia, Czinder Jenő, akit jó húsz év múlva mint Kerkai Jenő jezsuita pátert, a nagyhatású KALOT létrehozóját, vezetőjét ismer meg az ország. Czinder egyik osztálytársát Neufeld Izsónak hívták, aki hazájában ismeretlen maradt, de Amerikában Jack Newfield néven rangos festőként búcsúztatták 1990-ben bekövetkezett halálakor.

Ebben a légkörben is gyökeredzik a későbbi író, miniszter toleranciája, értéktisztelete.

Tapasztalhatott azonban más jellegű megosztottságot. A választóvonal ott húzódott a nemesi hagyományú vármegyei vezetők és hivatalnokok, a liberálisabb gondolkodású magántisztviselők, orvosok, ügyvédek, tanárok, az iparosok és kereskedők, valamint a parasztok, napszámosok között. Két év-tizeddel később, 1934-ben ugyanezt vette észre Nagy Lajos is: „Kasztrendszer van. A kasztok száma öt-hat. Legelőkelőbb kaszt az olajosoké. Ez az elnevezés onnan ered, hogy egy helybeli igen előkelő hölgy a társadalmi érintkezésről azt a kijelentést tette: Az olaj nem keveredik a vízzel.” (Nagy Lajos: *Kisváros*)

A kisfiú mindebből alig érzékelt valamit. Nemcsak kora miatt, hanem azért sem, mert köztes helyzetben volt. Apja polgármester, annak baráti körében, vacsoravendégei közt ott van a katolikus hitoktató, a zsidó ügyvéd-kolléga, a házukat felépítő, Olaszhonból jött Morandini Tamás. Egyik nagyapja révén „úgy-ahogy funkcionáló nemesi udvarházban” – ezek Illyés Gyula későbbi szavai – csodálkozhat rá három megyében is táblabírói tisztséggel felruházott dédapja arcképe, s ülhet a gulácsi templomban külön családi padba; másik nagyapja azonban Kaszaházán, jó nagy parasztportán, zsúpfedél alatt él. Ekkor már lánya gondozta, özvegy Schreinerne. Mindez nyilván nem tudatos tapasztalatot, legfeljebb később hasznosuló befolyásokat jelenthetett számára. Ő főleg iskolás társaival tartotta a kapcsolatot. Nehezen fegyelmezhető kamaszokkal is, nem maradva alul a verekedésben, nem félve a templom tornyából kilógva a harang kötélén, de szorgos, emi-

nens tanulókkal is. Ilyen volt legjobb barátja, a pákai körorvos fia, Öveges professzor földije, Augusztinovicz Elemér, az Eötvös Collegiumban is társa. Barátságuk 1984-ig tartott, amikor Guszti bácsit Sopronban nagy részvét mellett eltemették, a nyugdíjas iskolaigazgatót, a legendás ismeretterjesztőt, a város régóta megbecsült polgárát gyászolva benne.

Egerszeg már ekkor is Göcsej fővárosának számított, még élt néhány régi népszokás is, köztük a húsvéti határjárásé. Ebben a tavaszünnephez kötődő ősi vallási hagyomány keveredett a határjelek megújításának nagyon praktikus gyakorlatával, s feltehetően a reformkorban történelmi-mondai elemekkel is gazdagodott. Nagyszombaton, a feltámadási körmenet után tucatnyi férfi puszpánggal díszített puskákkal a vállán, zöld zászlóval bejárta a város déli határát. Hajnalban egyházi szertartással fogadták őket, reggel misén vettek részt. Menetüket néhány egyszerű hangszer zenéje kísérte, s a játszott dallamhoz már töredékesre kopott szöveg társult. Ez a múltba merülő gyermekkori emlék lesz majd az ihletője *Határjárás* című versének, melyet a 80. születésnapján Zalaegerszegen megjelent *Allandóság a változásban* című kötete élére helyezett:

A tengerzúgást visszhangzó csiga-éj
 mélyéről (vagy gyermekkoromból) fölbuggyan az utcán
 vonulók éneke: „sánc regiment”;
 közelgő dobpergésen át töröksíp
 visít, elúszik s újratámad;
 a „sánta kapitány” kiáltoz? „Félre török!
 Magyar előre!” – Honnan? A Semmelweis
 utcában fölberreg egy motorbicikli s a hajnal
 derengő függönyein át „jön a vicispány”

 A határjárók! Így vonulnak már míg élek,
 határán zord szavaknak, lágy zenének.
 Be jó is így egy álomittas pillanatra
 kilebegni az ifjú-vén határtalanba!
 De visszaránt az utca harsány népe és
 ahogy mindennap, partravet az ébredés;
 a hideglelős hajnal sandán hunyorít:
 – Hát a te határaid?!

Nemcsak költői motívumainak egy részét, hanem későbbi sokoldalú tevékenységének több indítékát is fellelni véljük a gyermekkori emlékek kö-

zött. Bármilyen kicsi volt is a város, a tízes években két mozi is működött itt. Egyik a templom mögött, a Kummer kávéház emeletén, a másik Kereszturyék otthonától pár lépésnyire; ez volt a régi zsinagógából átalakított Edison Mozgó. E sorok írásakor az első épület még áll, jelenleg üresen, az itt lakók Zala vendéglőként ismerték évtizedeken át, a másik 1945-ben elpusztult. Az Edisont Gábor Miklós édesapja működtette jó érzékkel, változatos műsorral. A polgármester fia gyakori, szinte állandó vendég volt itt, a filmek egy részét többször is megnézte, híresen jó emlékezetében megőrizte azokat. Ma már kevesen emlékeznek rá, hogy Keresztury izgalmas filmkritikákat írt, s a hatvanas–hetvenes években az akkori fiatal, mára már klasszikussá érett rendezők új törekvéseinek egyengetője volt, rendkívül nagy filmtörténeti ismeretekkel. Gábor Miklóssal itt személyes kapcsolata még nem alakulhatott, hiszen a mozis nagyhírű színésszé lett fia 15 évvel fiatalabb nála, csak elköltözésük után, 1919-ben született. Mégis hiteles az *Emlékezéseimben* felidézett jelenet: a kis Miklóst nemegyszer látta a moziban, parádésan öltöztetett kisgyermekként. Erre 1923 júliusában kerülhetett sor, amikor két hetet megint itt töltött.

Pontosan idézi fel színházi emlékeit is az Arany Bárány szállóról írván: „Itt láttam az első színdarabot, a Gül babát, s tizenkét éves szívvel itt rajongtam Peéry Ilusért, a primadonnáért.” Ez időben, 1917 márciusában Fehér Vilmos társulata szerepelt itt nagy sikerrel, az ő felesége volt a primadonna. Népszerűségét nemcsak a fiatal rajongó emlékei őrzik, hanem a korabeli ismeretlen kritikus dicsérő szavai is hitelesítik: „Főleg kiemelendő dicsérettel kell megemlíteni újólág is Peéri Iluska női tagtársat...” 1923 júliusában, amikor Dezső úrfi itt tölt két hetet, akár erősíthette is az élményt, hiszen Fehérék megint sikert arattak: „F. Peéry Ilus művészi talentumának teljes megnyilatkozását láttuk, s most is, mint mindig, fellépésekor viharos tapsokkal üdvözölte a közönség.” Talán Keresztury is?

III.

De az élet nemcsak moziból, színházból, játékból, hanem komoly tanulásból is állt. 1910 őszén kezdett elemibe járni. Nem kellett messzire mennie, a húsz éve felépült iskola lakásuktól 2-3 percnyire volt. Itt nem sok maradandó élményt szerezhetett. Az épület már ekkor is zsúfolt, a diákok még 3-4 közeli-távolibb szükségteremben tanultak. Az óráközi szünetekben sem tombolhatták ki magukat, a csöppnyi udvaron is osztozniok kellett a felsőkereskedelmi nagyobb diákjaival. Pár évvel korábban ide járt egy furcsa gondolkodású fiú, Kis Eduardnak hívták. Őt nem, de fiát, Danilo Kišt ma

is emlegetjük, olvassuk. 1944 őszén az akkor 9 éves fiú is megfordult itt, a szomszéd háztömb gettójában, apjánál.

Az elemi iskolában ma szakmunkás tanulókat oktatnak, a századelőn az 1865 óta itt tanító Paukovits György igazgatta, aki Keresztury Dezső gimnáziumba iratkozásával egy időben nyugdíjba is ment. Három tanító nevét őrizte meg az *Emlékezéseim*: Baján Ferencét, Tikk Lászlóét, Horváth Jánosét. Mélyebb nyomott egyik sem hagyott benne, Feri bácsit előbb nagyon nem szerette, később megkedvelte, gyermekeivel is összebarátkozott. Lánya, Birike „kedves barátnője” lett, akit a hetvenes évektől mind gyakoribb egerszegi útjain legalább pár percre mindig felkeresett. (Birike, Lulich Albinné sok egerszegi nemzedék kedves tanító nénije volt, pár éve temettük.)

Mélyebb, maradandóbb nyomokat hagyott négy évig volt diákjában (1914–1918) a Zalaegerszegi Magyar Királyi Állami Főgimnázium. (Később Deák Ferenc, ma Zrínyi Miklós nevét viseli, Keresztury számára mindkettő példa, mérték.) A zalai megyeszékhely ekkoriban legjelentősebb művelődési intézménye 19. tanévét kezdte. Neoreneszánsz épülete hasonló volt a kor-szak tucatnyi gimnáziumához, de a földszintes Egerszegről kiemelkedve tekintélyt sugárzott. Gazdag könyvtára, jól felszerelt szertárai, előadói ösztönöztek a tanulásra, tanári önművelése, sőt a kutatásra is. Az egyetemi tanulmányait befejezett, egy évig állás nélküli Pais Dezső a helybeli levéltár és a tanári könyvtár felhasználásával írta első nyelvészeti cikkeit. Az igazgatót, akit a városi rangsorban is előkelő hely illetett meg, harmadfélszáz négyzetméteres, ötszobás szolgálati lakásra tartották érdemesnek. A tanárok a város szellemi elitjéhez tartoztak, erjesztői voltak a kisváros majd minden okos vállalkozásának. Egy részük Keresztury Józsefnek is szövetségese, barátja. Az intézet történetében volt esztendő – 1904 –, amikor egy napon érettségizett itt Pais Dezső, a későbbi nyelvész, Mező Ferenc, az 1928-as amszterdami olimpia szellemi bajnoka és Simonffy Jenő, a jeles pedagógus, a premontreiek csornai prépostja. Volt tanár, aki Perzsiából, a sah udvarából érkezett ide tanítani, volt akinek következő állomása az egyetemi katedra lett. Borbély György múzeumot szervezett, újságot szerkesztett, könyvet írt, munkatársa volt Malonyai Dezső népművészeti köteteinek, szoborbizottságot tartott össze. Kulcsár Gyula regényt írt, 1914-ben irodalmi estet rendezett, ahol diákjai Ady, Juhász Gyula, Oláh Gábor, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső verseit szavalták.

A gimnáziummal volt kapcsolatos a város egyetlen emléktáblája is, Wlasics Gyuláé. Kereszturyék kertje majdnem összeért a volt Wlasics-kúria udvarával. Falára még 1896-ban táblát helyeztek el, jelezvén a város háláját a város szülötte iránt, aki nélkül nem épülhetett volna fel a gimnázium sem.



A zalaegerszegi római katolikus templom



A zalaegerszegi Deák Ferenc Főgimnázium



A Keresztury család zalaegerszegi lakóháza ma



▲ Keresztury család zalaegerszegi nyaralója a Jánka-dombon (ma Keresztury-könyvtár és a Göcseji Tudományos Gyűjtemény, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság alkotóháza)

A neves jogász, 1896-ban fiatal kultuszminiszter, kellő szerénységgel nem vett részt az avatáson. Keresztury gimnazista korában bárói címet kapott, 60 esztendő múlt, épp a Közigazgatási Bíróság elnöke, egyetemi tanár, akadémikus, Keresztury Józsefnek is személyes ismerőse.

Épp fél század különbséggel, 1895-ben, illetve 1945-ben, mindketten alig túl a negyvenen, ülnek be, egyformán nagy reformszándékokkal a kultuszminisztérium sok gonddal járó székébe.

Az 1914-ben kezdődő tanév azonban nem sok jót ígért. Az iskolában hadikórházat rendeztek be, a diákok csak a második emeletet használhatják, ahová a hátsó, vészkijárat céljára épített lépcsőn juthatnak fel. A tanév később kezdődik és korábban is fejeződik be. Hamarosan megérkeztek a hírek az első halottakról köztük Kulcsár tanár úr elestéről is.

Mai mértékkel mérve az osztályok létszáma is meglepően magas. A majd nyolc évtized múlva emlékeit felidéző író meglepően pontosan rögzíti, hogy az I. a osztályban 73 fiú ült a padokban. Szerencséjükre még az év nyarán Petroszényből ide helyezték Marton Boldizsárt. Ez a tehetséges, kiskomáromi parasztcsaládból indult, Keszthelyen tanult, magyar–latin szakon végzett, ekkor 27 éves tanár nagy hatást gyakorolt Kereszturyra. Az első osztályban magyart 5, latint 6, szépírást 1 órában tanított, a következő évben is hetente 11 alkalommal találkozott tanítványaival. Dezsővel többször is, mivel jó barátságba került a szülőkkel, s a kisfiú bérmaapai tisztségét is ő vállalta. Majd megjárta a háborút, élményeit *Muzulmán sírokon* című, Zalaegerszegen megjelent kötetében meg is örökítette. A húszas évek elején ő egyengeti volt tanítványa néhány írásának zalai megjelenését. Már 36 esztendő, amikor 1923-ban belépett a karmelita rendbe, szerzetesi nevén, Marcell atyaként lett nagyhatású prédikátor, sikeres egyházi író. 1966-ban bekövetkezett haláláig meleg kapcsolat fűzte néhány volt tanítványához, köztük Kereszturyhoz is.

Ugyancsak 1914-ben került Egerszetre Géfin Gyula. Mindössze 25 éves, mögötte fél évtizedes innsbrucki tanulmányok, ott szerzett teológiai doktórátus. Két és fél évig a gimnázium hittantanára. Kedves, vonzó, tudós egyéniség, 1917-től Szombathelyen a szeminárium tanár, az egyházmegye történetének írója, Savaria múltjának jeles feltárója, érzékeny művészettörténész is. A példás papi élet megtestesítője. (E sorok írója 30 évvel később, 1944–45-ben szerencsés volt gazdagabbá lenni szelíd okosságának melengető élményével.) A tanítványi kapcsolat Géfin haláláig, 1973-ig kölcsönösen tisztelő barátságként élt tovább.

Géfin utóda Pehm József lett. Nagy ambíciójú, 22 éves pályakezdő pap volt, a bevonult tanárok helyett latint tanított, átmenetileg osztályfőnök is volt. Ellentéte Géfinnek: „inkább szigorú, mint jó tanár volt. Rendet tartott,

de nem a szeretet, a tekintély, hanem a parancsuralom rendjét.” A tanítvány jellemzése ezúttal is pontos, hiteles. Nem a maradandó iskolai élmény, hanem a későbbi kultuszminiszter és az esztergomi érsek találkozásai, csendesen egymásnak feszülő törekvései magyarázzák, hogy alakja mégis megjelenik az emlékezések lapjain.

A 10-14 éves Keresztury négy háborús esztendő telt a gimnáziumban. A felsőbb osztályok, a szellemi kibontakozás, az önképzőkori szereplések, a sportversenyek időszakát már Budapesten, a Rákócziánumban élte át. Nem csoda, hogy kisgimnazista emlékei épp fél századig, 1968-ig szunnyadnak, alig jutnak eszébe. Amikor „testének szülőföldje”, ahogy szülővárosát szívesen nevezi, szeretettel hívta vissza, hajdani iskolája büszkén invitálta, akkor az iskola is, a város is „az emlék, a vágy, az ifjúság fényes földjévé” szépült számára. Anélkül, hogy közben a tárgyi hűség szemernyit is torzult volna.

1918 után csak a szőlőhegyi nyaraló maradt a család tulajdonában. A kamaszodó fiú többször is megfordult itt, gazdasági ügyeket intézendő. Ezek az 1-2 napos utak azonban nem hagytak maradandó nyomot. Kivéve 1923 júliusát, amikor az első egyetemi év után két hetet megint itt töltött. Jóképű, 19 éves fiatalember, szellemes társalgó, nem csoda, hogy a lányok körülrajongják. A szerelem is megperzseli, a múzsát Bilovetzky Rózsának hívták. Mégsem ezért időzünk e két hétnél, hanem mert ekkor és itt jelent meg talán első verse a Zalamegyei Újság 1923. július 15-i számában. Kötetben nem találtam nyomát, szerzője ne vegye rossz néven, ha 71 esztendő után idemácsolom:

BÉKÜLÉS

Ha egyszer majd örökre béke lesz,
S a kis házak a földön meglapulva
Üresen állnak és a föld ijedten,
Sírva, de rendre szokva fut tovább,
S a végtelen világ halott futói
Csak kergetik tovább a nagy időt,
Amelynek vége soh' sem lesz talán...
Ó, akkor meghal második halállal
Minden, amit öröknek hitt az ember.
Ó, meghal Dante, Berzsenyi, Homer.

Szívem békélj meg hát, tovább ne fuss.
 Vesd le az álom hímes köntösét.
 Szelid légy. Öltsd magadra a kopott
 Ruhát, a sűrke köznapok ruháját.
 Csodát keressz? Hagyd! – Nézd az évszakok
 Futásában az élet változását,
 Békélj meg és légy egyszerű. Ne üzz
 Csalóka álmokat. Szeresed a jó
 Kenyérnek illatát, szakassz szelid
 Virágot és nyerd meg a lány szívét.

1923 után már csak elvétve fordult meg Egerszegen. Rokonai megfogyatkoztak, elköltöztek, ő Berlinben él, hazatérve sokféle elfoglaltsága köti Budapesthez. A régi otthont, a gyermekkor világát Gulácson és környékén keresi és találja meg. 1944 végén érkezett megint, csendben, veszélyeket vállalva, embereket mentve. Ő maga erről szinte semmi részletet nem árult el, majdhogy csak elszólásaiból következtethetünk a történetekre. „A háború vége felé jártam ott, elég nehéz ügyeket intézve, s a kórházban utoljára találkoztam Karinthy Frigyes feleségével, aki sárga csillagot viselt fehér orvosi köpenyén, s engem nyugtatott csodálatos szemében bizakodó mosolygással, hogy nem lesz semmi baj. S később, a Jánkáig tudtam követni szegény Ery-Halász Imre nyomait, aki, miután valaki, akit barátjának hitt, nem fogadta be, feladta magát a németeknek.”

A nagy világgégés után, 1945 késő őszen a vallás és a közoktatás ügyének miniszterévé nevezték ki. Szülővárosa felfigyelt e hírre, az Új Zala 1945. november 24-én közölte rövid életrajzát. Ugyane számban Baráth Ferenc, Zalaegerszeg parasztpárti polgármestere külön cikkben is köszöntötte. A meleg hangú üdvözléte kiderül, hogy Baráth fel is kereste őt. Nemcsak azért, mert mindketten a Parasztpárt megbízásából és bizalmából vállalták tisztségüket, hanem azért is, mert a zalai polgármester – szintén e város szülőtte – bölcsész volt, versköltete jelent meg és még 1936-ban ő írta az első monográfiát Kosztolányi Dezsőről. Megtudjuk, hogy az új miniszter szívesen vette a hazuról jött üdvözléte, örömmel beszélt régi emlékeiről. Hamarosan miniszterként is eljött, de nem politikusként, hanem szűkebb szakmája szolgálójaként. Felkereste régi iskoláját, ahol vigasztalan kép fogadta. Katonák átmeneti szállása volt itt, pusztulás, káosz. Talán e látogatásnak is része volt abban, hogy 1946 nyarán az épület a Hazahozatali Kormánybizottság gyűjtőtáborából ismét tanintézeté válhatott. A miniszter ekkor találkozott Fülöp István tanítóval, parasztpárti titkárral, aki majd húsz év múlva az egyik új

kapocs lesz a szülőföldhöz. A minisztert nagy örömmel fogadták Baráth Ferenc húgának esküvőjén is.

Ezután Egerszeg elfeledkezni látszott tudományba visszahúzódó fiáról, aki a miniszterségről leköszönve, az Eötvös Collegiumtól megfosztva alig szerepel nyilvánosan. Inkább szerkeszt, értékeket ment, kiállítást rendez, filológiai aprómunkát végez, tanulmányokra készül. Az ötvenes években, amikor *Dunántúli hexameterait* írja, gondolatban főleg Gulácson, a Balaton környékén jár. Egyetlen rövid villanásban, apjától szólván tűnik csak fel a szülővárosi emlék:

Jó bora termett
kis Zala-parti hazámban is ottan a Jánka
hűs-agyagú fia-dombján, mert jó fajt, nemes olytványt
tett csak a földbe...

IV.

1966 augusztusában a Zala Megyei Tanács néhány fiatal munkatársa *Nevezetes zalaiak* címmel kiállítást szervezett, melyen bemutatták félszáz olyan tudós, író, művész, politikus tevékenységét, akik valami módon kötődtek a megyéhez. Arcképek, könyvek, szobrok, festmények, rövid életrajzok, tárgyi emlékek szerepeltek a tárlaton. Megnyitására az élőket meg is invitáltuk: látogassanak el Zalába. Keresztury akkor nem tudott jönni, csak üdvözlétet küldhette. A következő esztendőben a Magyar Televízió beszélgetést közvetített néhány neves volt megyebélivel (Öveges József, Kisfaludi Strobl Zsigmond, Pais István, Kamondy László stb.). Keresztury személyesen nem, de előre készült felvételen mégiscsak jelen volt: Gábor Miklóssal beszélgettek a régi városról. 1969-ben a már említett Fülöp István, ekkor a Megyei Könyvtár munkatársa kereste fel az irodalmi életbe mind jobban visszatérő író. Hívta Egerszegre, író-olvasó találkozóra. Dezső bácsi feleségével együtt érkezett, a Lánykollégium igazgatónője, Felföldi Tiborné fogadta. Vele vagy hatvan érdeklődő, fiatal szempár. Ez a találkozás meghatározó, máig ható élményt jelentett számára. Leghitelesebb tanú erre ezután írt verse, a *Hazalátogatóban*:

Örvendeni árad, elönt a gyermeki emlék
s édes hála, hogy megvan még e százados otthon;
el ne ragadja – fohászkodom – ezt is a feltámadt nagy idő
forgószele, mely íme, kővel rakta ki szépen a porváros utait,

méltóbb helyre tette a Főtér egykori tarka-szegény piacát,
fölbolygatta az álmos, lassú embereket, új házakat és új
házsorokat rakott le a paraszt házára, s elhordja már
mind a nyakig nedves, penészes, vén házakat is...

Ekkor, e költemény részeként írta a bevezetőben már idézett sorokat is F. I. emlékkönyvébe.

E látogatásról mit sem tudva kérte fel Kustos Lajos, Zalaegerszeg város ekkori tanácselnöke Kereszturyt, hogy írjon előszót a város tervezett képeskönyvéhez. Ezt teljesítendő jött újra, pár napot itt töltve, ismerősökkel beszélgetve, múzeumot, falumúzeumot, könyvtárat felkeresve. Ezután készült el az előszó: *Emlékező jóreménység* címmel, s még ez évben meg is jelent. (Később, megváltozott címmel a *Helyünk a világban* kötetében is közölte: *Álmos porvárosból iparosodó középváros – Szülővárosom: Zalaegerszeg*. Az itt olvasható évszám: 1978, sajtóhiba, helyesen: 1970.) A városnak máig legszebb lírai képe, némi túlzással: Zalaegerszeg bevonulása az irodalomba.

Kustos Lajos az első találkozástól kezdve őszinte híve lett az írónak, s a vonzalom, becsülés kölcsönössé vált. Az író és a város kapcsolata ezután főleg két emberen múlt: egyrészt Felföldi Tibornén, aki időközben a Zrínyi Gimnázium igazgatója lett és Kustos Lajoson, aki még két évtizedig volt a város első embere, Keresztury szerint kissé apja törekvéseinek folytatója is. Hozzájuk hamarosan sokan társultak: művészek, tanárok, muzeológusok szép számmal. A felé áradó szeretetet látva Dezső bácsi felajánlotta, hogy a megürült szép Jánka-hegyi hajlék rá eső részét átadja a városnak, hogy a múltat őrizve váljék a művelődés új otthonává. A felújított ház a régi Egerszeg egy megőrzött darabja, benne 1978-ban könyvtár, kis kiállítás, alkotó szoba nyílt. Később Németh János keramikusművész a hangulatos verandát szép domborművel gazdagította. A göcseji témából szőtt kompozíció alján a felirat: „Otthoni táj, emléked, mint vér jár a szívemben. Keresztury.”

1980 júliusában újabb szerződés készült:

„Dr. Keresztury Dezső szülővárosa iránti ragaszkodásától és szeretetétől indítva a lakásán lévő és a jelen szerződés külön mellékletét képező jegyzékben felsorolt művészeti gyűjteményét (képzőművészeti alkotások, képek, kisplasztikák, grafikák, muzeális értékű bútorok és berendezési tárgyak, könyvek, kéziratok stb.) Zalaegerszeg város társadalmának ajánldekozza. [...] Megajándékozott kinyilvánítja, hogy az ajándékozó akaratával egyezően az ajándék tárgyait a zalaegerszegi Keresztury-házban

megfelelően elhelyezi, megőrzéséről, a kutatók számára való hozzáférhetővé tételéről gondoskodik.”

A szerződés értelmében folyamatosan számos bútor, közel 6000 kötet könyv került a házba. A könyvek közt sok-sok egyedi érték, valamint dedikált példányok, többek közt Fábry Zoltán, Ijjas Antal, Tersánszky Józsi Jenő, Baktay Ervin, Déry Tibor, Devecseri Gábor, Horváth János, Gulyás Pál, Márai Sándor, Mécs László, Mező Ferenc, Pais Dezső, Sík Sándor, Szerb Antal és mások aláírásával.

A város új vezetése, köztük Bogár Imre polgármester – maga is tanár, könyvtáros – változatlanul a jó ügy hívei, gazdái, a házat egy kuratóriumra bízták; ennek elnöke Kustos Lajos; és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság szakmai védnöksége alá helyezték. A Társaság képviselőjében Keresztury-nak az elnökségben utóda, Kovács Sándor Iván viseli gondját kurátortársai-val az ügynek.

Más adományokkal is gazdagította a várost. Még a hetvenes évek közepén az apja hagyatékából fennmaradt szép néprajzi tárgyakat adta át a múzeumnak, velük a család íróasztalát, falióráját a régi házból. A megyetörténeti állandó kiállítás megbecsült kincse az az Árpád-korbeli kard, melyet fürdés közben ő halászott ki a Balaton jól konzerváló iszapjából.

Felesége halála után egyik zongoráját átadta a zeneiskolának, a másik zongora és a harmónium a gimnázium zenei életét segíti. 1978-ban Állami-díjának teljes összegéből két alapítványt létesített. Egyik felesége nevét viseli, a gimnázium kiváló zenész tanulóját tüntetik ki vele minden esztendőben. A Keresztury-irodalmi díjat ugyancsak évenként adják egy-egy versmondásban, tanulmányírásban jeleskedő zrinyistának. A díjazottak nevét felvésik egy ugyancsak általa ajándékozott szép ezüst tálra.

1974 őszén a Megyei Könyvtár szép ünnepséggel köszöntötte a 70 éves író. Gombos Kati, Vitai Ildikó, Sinkovits Imre adták elő az ünnepelt műveit, s tudomásom szerint itt hangzott el először készülő Zrinyi-dramájának, a *Nehéz méltóság*nak néhány részlete is.

1975. október 20-án Zalaegerszeg Város Tanácsa az író díszpolgárává választotta. „Zalaegerszeg Város Tanácsa [...] számba vette városunk jeles szülőiteit, akik kiemelkedően sokat tettek gazdasági, politikai és kulturális fejlődésünkért, és városunk iránt érzett szeretetüknek is már oly sok cselekvő tanúságát tették. Legkiválóbbjai között tartjuk számon Keresztury Dezső akadémikust, a Magyar Népköztársaság Zászlórendjével kitüntetett, hazánk határain túl is ismert író, irodalomtörténészt és pedagógust, aki gazdag életműve és szülővárosa iránt nem szűnő érdeklődése és szeretete alapján

– a Tanács 3/1974. számú rendelete értelmében – nagyrabecsülésünktől és ragaszkodásunktól indítva a mai ünnepélyes napon Zalaegerszeg város díszpolgárává választottuk, melynek emlékére – a tanács határozata szerint – jelen diplomával és a címmel járó díszpecsétet kiadtuk. Kelt Zalaegerszegen, 1975. október 20-án. Fendrik Gyula vb. titkár, Kustos Lajos tanácselnök.”

A város nem osztogatta könnyelműen e címet. 10 évvel korábban Pais Dezső, 1970-ben Kisfaludi Strobl Zsigmond, Kereszturyval együtt Barát Lajos, a város egy érdemes, régi építője, s azóta csak Portisch Lajos sakkozó részesült ebben az elismerésben.

1984-ben a város közönsége ünnepi ülésen, rangos irodalmi esten köszöntötte 80. születésnapján. A helybéli nyomda bibliofil kiadásban, a régi barát, Szántó Tibor tervei szerint jelenttette meg az *Állandóság a változásban* című kötetét. Iskolájába lépve az énekkar a másik barát, Doráti Antal által megzenésített versével, az *Imádsággal* fogadta. Doráti az iskola igazgatójának kérésére, ez alkalomra komponálta a zenét. A születésnapjokért vers volt a köszönet:

Messzire vitt sorsom: más környezet, iskola, törvény,
másszerű munka, szokás, példa hatása nevelt. [...]
megnőttünk. Jó szívvel, szóval hadd köszönöm meg
hű öregeként is, hogy kebledre ölelsz.
Életet kaptam itt. Átélttem, s hogy túl is, abban
részes e föld is, az ép szellemű pannon arány,
tűrnudás, mértéktartás, miben itt nevelődtem:
Őseim, ügyvéd, mérnök bár: szőlőművelő mind:
jó latinok fiaként lettek egész magyarok:
hexameterben szólok hát, im, az itthoni tájhoz,
s pentametert mosolyog vissza reám a vidék.

Az itthoni táj most arra készül, hogy szeptemberben megint idevárja, s jó szívvel, csendes szóval, szeretettel köszöntse 90 esztendősi fiát.